

НІЧНИЦЯ ПІВНІЧНА — *MYOTIS BRANDTII*

Номенклатура

Повна наукова назва виду: *brandtii* (Eversmann, 1845). Інші поширені наукові назви: *Leuconoe brandti*, *Selysius brandti*. Інші поширені українські назви: нічниця Брандта (брандтова).

Ряд Кажани — Vespertilioniformes Zag. (syn. Chiroptera Blumenbach, 1779)
Родина Лиликові — Vespertilionidae Gray, 1821 [триба *Myotini* Tate, 1942]
Рід Нічниця — *Myotis* Kaup, 1829.

Таксономічна характеристика

Один з 60–65 сучасних видів роду *Myotis* s. l. (Стрелков 1981), один з 9 видів нічниць в східноєвропейській фауні (Загороднюк 1998а). Є видом-двійником *Myotis mystacinus* s. str. (Стрелков і Бунтова 1982), разом з яким та з *Myotis emarginatus* утворює підрид *Selysius* (Павлинов і Россолімо 1987 та ін.). Довгий час розглядався у складі *Myotis mystacinus* (Кузякин 1950, 1965 та ін.), зокрема, як поширений у Придніпров'ї та Слобожанщині підвид вусатих нічниць *Myotis mystacinus brandti* (Абеленцев і Попов 1956). Видова самостійність продемонстрована у циклі праць західних колег, опублікований впродовж 1958–1976 рр. (див.: Стрелков і Бунтова 1982; Загороднюк 1998б), коли було показано наявність стійких відмінностей у вимірах черепа, морфології зубів, розмірах і формі удових кісток (Topal 1958; Hanak 1970; Ruprecht 1974 та ін.).

Перше повідомлення про наявність двох видів вусатих нічниць на теренах Східної Європи датоване лише 1978 р. (Бунтова і Стрелков 1978). У подальшому цими дослідниками опубліковано результати докладного порівняння двох видів з території кол. СРСР (Стрелков і Бунтова 1982; Стрелков 1983). В списках хіроптерофауни України дотепер тільки передбачався (Загороднюк і Ткач 1996; Загороднюк і Покиньючерета 1997; Загороднюк 1998б), однак лише тепер, після перевизначення всіх відомих знахідок *Myotis mystacinus*, нами отримано фактичні підтвердження наявності цього виду в нашій фауні (про факти див. нижче).

Біологічна характеристика

Вид морфологічно подібний до нічниці вусатої, але відрізняється більшими розмірами тіла та темнішим забарвленням; діагностичне значення мають особливості будови пеніса та передкутніх зубів (Woloszyn 1991; Стрелков і Бунтова 1982; Загороднюк 1998b). Певну схожість вид має і з нічницею водяною, займаючи проміжне місце між цими двома видами (Дзеверін, 1998; Загороднюк 1999; Zagorodniuk 1999). Біологія в межах України не досліджена, оскільки вид відомий у нас лише за однією достовірною знахідкою. У кожному разі особливості біології виду в Україні навряд чи відрізнятимуться від описів біології виду на суміжних теренах (Hanak 1970; Ruprecht 1974; Бунтова та Стрелков 1978) та від біології суміжного *Myotis mystacinus*. В межах регіону утворює як зимові, так літні поселення; єдина знахідка в Україні відома з зимівлі в Закарпатті. Місцями літування й зимівлі, ймовірно, є дупла дерев та інші подібні утвори. Виходячи з сучасних поглядів на таксономію нічних, можна вважати, що всі поширені в Україні класичні зведення радянської доби (Кузякин 1950; Стрелков 1963 та ін.) стосуються біологічних особливостей *Myotis brandti*. Кузякін (1965), зокрема, відмічає, що ці нічниці поселяються малими групами (до 10–15 особин) у дуплах, норах в берегових урвищах, горищах будівель; вилітають на годівлю вже в темряві і літають всю ніч. Видовженість крил та повне охоплення болоною задніх кінцівок свідчать про здатність до маневрового польоту (Абеленцев і Попов 1956). Подібно до інших кажанів нашої фауни, народжують одне маля.

Оцінка стану та чисельності популяцій

Нічниця північна є одним з найрідкісніших видів кажанів нашої фауни. У Карпатах та Поліссі, де можливі знахідки цього виду, очікувана його чисельність становитиме до 1 % від усіх кажанів. В західних областях України облікована чисельність надвиду «*mystacinus*» вимірюється одиницями (Полушина і Боровець 1988; Татаринов 1988; Ткач та ін. 1995; Загороднюк і Покин'єва 1997; Zagorodniuk 1998). Дотепер вид відомий за 1 екз. (січень 1990 р.) з печери Дружба, що у Закарпатті (det. P. Benda et I. Horaček).

Географічне поширення

У всіх попередніх оглядах щодо хіроптерофауни України вид не згадують, а отже, і ареал не описують (Абеленцев і Попов 1956; Крижанівський і Ємельянов 1985). З оглядів поширення виду в Європі (Atlas, 1999) та на теренах колишнього СРСР (Стрелков 1983) випливає, що вид має загалом бореальний тип ареалу і, відповідно, в Україні можна очікувати на його знахідки лише на Поліссі та в Карпатському регіоні. Перспективною для пошуку виду є смуга

Придністров'я від Прикарпаття до Поділля. Єдина достовірна реєстрація — в зимових зборах з Закарпаття (див. рис. 4). Вказівки на появу в Придніпров'ї «вусатих нічниць» (Лихотоп та ін. 1990), яких було перевірено на можливість їх ідентичності до *Myotis brandtii*, базувались на неправильній ідентифікації *M. daubentonii* (Загороднюк 1999).

Категорія охорони в Україні

Нічниця північна включена у додаток 2 до Бернської конвенції (Конвенція... 1998), однак цей вид не включено до Червоної книги України (1994) та Європи (RDBEV 1997). Вид мало відмінний від нічниці вусатої і для ефективної охорони обох видів (разом з триколірною — і підроду *Selysius* загалом) їм необхідно надати єдину охоронну категорію VU (вразливий вид).

Зміни стану популяції та фактори вразливості

Вид практично не досліджений в межах території України, але й щодо суміжних територій достовірні дані з'являються лише з 80-х років. Будь-які кількісні чи якісні дані з території України невідомі. Проведені на суміжних територіях дослідження показали, що *Myotis brandtii* була домінантним видом кажанів в печерних танатоценозах Словаччини з часткою 30–36 % (Obuch 1994, 1995). Це дозволяє стверджувати про значне — на кілька порядків — скорочення чисельності виду (і надвиду загалом) в історичні часи, а отже, очікувати і можливе подальше повне зникнення виду з теренів України.

Утримання і розведення у неволі

Досвід штучного утримання чи розведення дрібних нічниць в Україні невідомий, однак може бути набутий в зв'язку з необхідністю проведення порівняльно-генетичних досліджень групи «*mystacinus*». У кожному разі дрібні міотиси — одна з найскладніших груп для утримання в неволі.

Заходи охорони і рекомендації щодо збереження

На першому етапі необхідним є пошук і заповідання зимовищ виду, зокрема, надання статусу абсолютно заповідної зони печерній системі «Дружба», що знаходиться у охоронній зоні Карпатського біосферного заповідника. Необхідним є включення виду до нового видання Червоної книги України з наданням йому охоронного статусу за 3-ю категорією (=«VU»).

Прогалини у знаннях про вид в Україні

Основні проблеми пов'язані з тим, що нічниця північна — вид, що взагалі край слабо вивчений в регіоні. Пов'язано це з тим, що його видову само-

стійність було визнано тоді, коли в Україні стало бракувати хіроптерологічних досліджень. Необхідні пошуки виду в місцях можливих літніх оселищ та зимовищ, зокрема в Поліссі, на Поділлі та у Карпатах, включаючи відлови кажанів сітками для прижиттєвої діагностики. Для аналізу історичних змін чисельності необхідні дослідження печерних танатоценозів, що дозволить перевірити гіпотезу про суттєве скорочення частки виду в населенні кажанів України впродовж голоцену.

Цитована література

- Абеленцев В. І., Попов Б. М. Ряд рукокрилі, або кажани — Chiroptera / Фауна України. Ссавці. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — Том 1, вип. 1. — С. 229–446.
- Бунтова Е. Г., Стрелков П. П. Распространение и ландшафтная приуроченность *Myotis mystacinus* Kuhl, 1819 и *Myotis brandti* Eversmann, 1845 (Chiroptera) // Морфол., сист. и эвол. животных. — Ленинград: Зоол. ин-т АН СССР, 1978. — С. 50–54.
- Дзверин И. И. Одномерная схема фенетического разнообразия ночниц Палеарктики // Известия Акад. наук (сер. биол.). — 1998. — № 2. — С. 258–265.
- Загороднюк І. Систематичний огляд кажанів Східної Європи // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998a. — С. 32–48. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І. Полівиди кажанів Східної Європи та їх діагностика // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998b. — С. 56–65. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І. Помилкові вказівки виду *Myotis mystacinus* з території України // Вестн. зоології. — 1999. — 33, № 3. — С. 110.
- Загороднюк І., Покинйчереда В. Таксономія ссавців Східнокарпатського регіону // Загороднюк І., Покинйчереда В., Киселюк О., Довганич Я. Теріофауна Карпатського біосферного заповідника. — Київ: Ін-т зоол. НАНУ, 1997. — С. 16–23. — (Вестник зоології. Suppl. № 5).
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). — Київ: Мінекобезпеки України, 1998. — 76 с.
- Крыжановский В. И., Емельянов И. Г. Класс млекопитающие // В. А. Топачевский (ред.). Природа Украинской ССР. Животный мир. — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 197–234.
- Кузякин А. П. Летучие мыши. — Москва: Высш. шк., 1950. — 444 с.
- Кузякин А. П. Отряд рукокрылые. Ordo Chiroptera // Бобринский Н. А., Кузнецов Б. А., Кузякин А. П. Определитель млекопитающих СССР. — Москва: Просвещение, 1965. — С. 79–116 (+ карты у додатку на С. 15–27).
- Лихотоп Р. И., Ткач В. В., Барвинский Н. И. Рукокрылые г. Киева и Киевской области // Материалы по экологии и фаунистике некоторых представителей рукокрылых. — Киев, 1990. — С. 10–27. — (Препринт / АН УССР; Ин-т зоол.: № 90.4).
- Павлинов И. Я., Россолмо О. Л. Систематика млекопитающих СССР. — Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 285 с. — (Сб. Тр. Зоол. музея МГУ; Том 25).
- Полушина Н. А., Боровец Е. Я. О зимовке рукокрылых в Страдчанской пещере // Изученность териофауны Украины: ее рац. использование и охрана. — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 46–48.
- Стрелков П. П. Отряд Chiroptera — Рукокрылые / Громов И. М., Гуреев А. А., Новиков Г. А. и др. Млекопитающие фауны СССР. — Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1963. — Часть 1. — С. 122–218.
- Стрелков П. П. Отряд Chiroptera Blumenbach, 1779 — рукокрылые // Каталог млекопитающих СССР (плиоцен—современность) / Под ред. И. М. Громова, Г. И. Барановой. — Ленинград: Наука, 1981. — С. 31–53.

- Стрелков П. П.* Усаята ночниця (*Myotis mystacinus*) и ночниця Брандта (*Myotis brandti*) в СССР и взаимоотношения этих видов. Сообщ. 2 // Зоол. журн. — 1983а. — Том 62, вып. 2. — С. 259–270.
- Стрелков П. П.* Места находок *Myotis brandti* Eversmann, 1845 и *Myotis mystacinus* Kuhl, 1819 (Chiroptera, Vespertilionidae) по материалам музеев СССР // Фауна, систематика и биология млекопитающих. — Ленинград, 1983b. — С. 38–42.
- Стрелков П. П., Бунтова Е. Г.* Усаята ночниця (*Myotis mystacinus*) и ночниця Брандта (*Myotis brandti*) в СССР и взаимоотношения этих видов. Сообщение 1 // Зоол. журн. — 1982. — Том 61, вып. 8. — С. 1227–1241.
- Татаринов К. А.* Новое местообитание рукокрылых в верховьях Прута // Рукокрылые (морфология, экология, эхолокация, паразиты, охрана). — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 96–99.
- Ткач В. В., Лихотон П. И., Сологор Е.А.* Современное состояние изученности рукокрылых Волынской обл. Украины // Вестн. зоологии. — 1995. — Том 29, № 2–3. — С. 44–49.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. М. М. Щербака.* — Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1994. — 464 с.
- [Atlas]. The atlas of European mammals / Mitchell-Jones A. L., Amori G., Bogdanowicz W. etc. — London: Acad. Press, 1999. — XI+484 p.
- Hanak V.* Notes on the distribution and systematics of *Myotis mystacinus* Kuhl, 1819 // Bijdragen tot de Dierkunde. — 1970. — Vol. 40 (1). — P. 40–44. — (Proc. 2nd Intern. Bat Research Conf.).
- Obuch J.* Types of bat assemblages (Chiroptera) recorded in Slovakia // Folia zoologica. — 1994. — Vol. 43, N 3. — P. 393–410.
- Obuch J.* Nove poznatku o vyskyte netopierov v jaskynnych tanatocenozech // Netopiere. — Bystrica: Skup. Ochr. Nietopierov, 1995. — 1. — P. 29–38.
- [RDBEV] Red data book of European vertebrates. — Strasbourg, 1997. — 154 p. — (Final draft for review: November 28, 1997).
- Ruprecht A.* The occurrence of *Myotis brandtii* (Eversmann, 1845) in Poland // Acta Theriol. — 1974. — Vol. 19, N 6. — P. 81–90.
- Topal G.* Morphological studies on the *os penis* of bats in the Carpathian Basin // Ann. Hist.-Nat. Mus. Nation. Hungarici. — 1958. — Vol. 50 (ser. nova), 9. — P. 331–342.
- Woloszyn B. W.* Jaki to nietoperz? Polowy klucz do oznaczania nietoperzy krajowych. — Krakow: Krakowsk. Wydawn. Zool., 1991. — 55 p.
- Zagorodniuk I. V.* Whiskered bats (*Myotis ex gr. mystacinus*) in Ukraine // M. Uhrin (eds.). Zbornik abstractov / Abstracts: 2nd Intern. Conf. on Carpathian Bats (28 aug. — 1 sept. 1998). — Narodny park Poloniny & Nova Sedlica, 1998. — P. 13–14.

I. Zagorodniuk та В. Покинъчереда